

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (BAİBÜEDF)

Bolu Abant İzzet Baysal University
Journal of Faculty of Education

2025, 25(3), 1628 – 1651. DOI: 10.17240/aibuefd.2025..-1565208

Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Ebeveynlerin Eğitsel Sorumluluklarına İlişkin Özel Eğitim Öğretmenlerinin Görüşleri

Special Education Teachers' Views on the Educational Responsibilities of Parents with Children with Special Needs

Gülşah Selin TÜMKAYA¹

Geliş Tarihi (Received): 11.10.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 10.06.2025

Yayın Tarihi (Published): 15.09.2025

Öz: Ebeveynlerin sorumluluklarını yerine getirmesi eğitim süreci içerisinde; özel gereksinimli çocukların yaşamsal becerilerini geliştirmesi ve mevcut potansiyelini en üst düzeye çıkartabilmesi için çok önemlidir. Bu nedenle araştırmada ilkokullarda görev yapan özel eğitim öğretmenlerinin özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerin eğitsel sorumluluklarına ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Nitel araştırma yöntemi ile yapılan bu araştırmada durum çalışması deseni kullanılmıştır. Çalışma grubunu 2023-2024 eğitim-öğretim yılında Adana'daki ilkokullarda görev yapan 21 özel eğitim öğretmeni oluşturmuştur. Veriler yüz yüze, yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak toplanmıştır. Elde edilen veriler, betimsel yöntem ile analiz edilmiş ve öğretmenlerin görüşlerine ilişkin alıntılara da yer verilerek sunulmuştur. Araştırma sonucunda öğretmenler, özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerin en çok yerine getirdiği sorumluluğu "çocuğun okula devamını sağlamak", yerine getirmediği sorumluluğu ise "öğrencinin eğitimini evde desteklemek" olarak belirtmişlerdir. Ebeveynlerin sorumluluğunu yerine getirmeme nedeni olarak da en fazla "bilinçsiz olmaları" ifade edilmiştir. Öğretmenler, ebeveynlerin sorumluluklarını yerine getirmesi için çoğunlukla "rehberlik hizmetlerinin ve bilgilendirici aile eğitimlerinin verilmesi", "psikolojik desteğin", "bireysel görüşmelerin", "aileye ekonomik desteğin", "çocuk-aile etkinliklerinin artırılması" önerilerinde bulunmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Ebeveyn, Eğitsel sorumluluk, Özel gereksinimli çocuk, Özel eğitim öğretmeni

&

Abstract: It is crucial for parents to fulfill their responsibilities during the educational process in order to help children with special needs develop life skills and maximize their potential. Thus, this study aims to explore the perspectives of special education teachers working in primary schools on the educational responsibilities of parents of children with special needs. This research, conducted using the qualitative research method, employed a case study design. The study group consisted of 21 special education teachers working in primary schools in Adana during the 2023-2024 academic year. Data were collected through face-to-face interviews using a structured interview form. The obtained data were analyzed using a descriptive method and presented with direct quotations from the teachers' views. As a result of the research, teachers stated that the most fulfilled responsibility by parents of children with special needs is "ensuring the child's attendance at school," while the most neglected responsibility is "supporting the child's education at home." The most frequently mentioned reason for parents not fulfilling their responsibilities was "lack of awareness." Teachers mostly suggested "providing guidance services and informative family education," "psychological support," "individual meetings," "economic support to the family," and "increasing child-family activities" to ensure that parents fulfill their responsibilities.

Keywords: Parent, Educational responsibility, Child with special needs, Special education teacher.

Atıf/Cite as: Tümkaya, G.S. (2025). Özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerin eğitsel sorumluluklarına ilişkin özel eğitim öğretmenlerinin görüşleri. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(3), 1628-1651, DOI: 10.17240/aibuefd.2025..-1565208.

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aibuefd>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University– Bolu

¹ Sorumlu Yazar: Dr. Öğretim Üyesi, Gülşah Selin Tümkaya, Giresun Üniversitesi, Özel Eğitim Bölümü, gulsah.tumkaya@giresun.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0743-9353>

1. GİRİŞ

Olumlu aile-okul-toplum ilişkileri, öğrencilerin başarısıyla bağlantılıdır. Ebeveynlerle başarılı ilişkiler kurmak, öğretmenler için önemli ama zor bir görevdir. Araştırmalar, ebeveyn iş birliği ile çocukların olumlu sosyal, duygusal ve akademik gelişimi arasında güçlü bir ilişki olduğunu göstermiştir (Boethel, 2003; Green vd., 2007; Henderson & Mapp, 2002; Hill & Tyson, 2009; Jeynes, 2003). Ebeveynler çocuklarının eğitiminde anahtar katılımcılardır. Bu nedenle sorumluluklarını yerine getirerek okul ile iş birliği halinde olmaları gerekmektedir. Cook ve Friend (2010, s.3), iş birliğini “ortak hedefler, kilit kararlar için paylaşılan sorumluluk, sonuçlar için ortak hesap verebilirlik, paylaşılan kaynaklar ve güven, saygı ve topluluk duygusu geliştirme üzerine kurulan bir profesyonel tarz” olarak tanımlamaktadır. Epstein (1987) “örtüşen etki alanları teorisinde”, okulların, ailelerin ve toplulukların gençleri sosyalleştirme ve öğrencilerin başarısını sağlama sorumluluğunu paylaştığını vurgulamaktadır. Epstein’nin (2002) aile katılım modelinde, sorumluluklarla ilgili tüm bakış açılarında ailenin sorumluluk sahibi olması gerektiği vurgulanmıştır. Okul-toplum ortaklıkları, okulları, aileleri ve toplulukları öğrencilerin sosyal, duygusal ve akademik gelişimlerini teşvik etme amacıyla birbirine bağlayan bağlantılar olarak tanımlanabilir (Epstein & Sanders, 2006). Tolan ve Woo (2009), okul-aile ortaklıklarını teşvik eden eğitim uygulamalarını geliştirmek için bazı ilkeler sunmuştur. Bu ilkeler arasında; ev ve okul arasında katılım, paylaşılan sorumluluk, karar alma ve iki yönlü iletişimin sağlanması yer almaktadır. Söz edilen aile-okul arasındaki yakın iş birliği ve iletişim sayesinde, ebeveynler ve öğretmenler birbirlerini normalden daha iyi tanıma fırsatı bulmaktadır.

Özel eğitim alan çocukların ebeveynleri ile öğretmenleri arasındaki ilişki, genel ebeveyn-öğretmen ilişkisinden genellikle daha güçlü ve karmaşıktır (Gresham, 2001). Öğretmenlere göre, özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynler ve okul arasında daha fazla resmi toplantı ve daha sık gayri resmi iletişim vardır (Fylling & Sandvin, 1999). Bu süreçte genellikle sadece özel eğitim öğretmeni değil, aynı zamanda okul müdürü, müdür yardımcısı, sınıf öğretmeni ve okul psikolojik danışmanı da yer alır.

Özel gereksinimli çocuğu olan ailelerin, çocuklarının eğitim programına katılımının önemi ilk olarak Amerika Birleşik Devletleri’nde 1975 yılında yürürlüğe giren “Herkes için Eğitim” yasası ile vurgulanmıştır (Keçeli Kayısı, 2008). Türkiye’de de özel eğitim hizmetleri ile ilgili çıkarılan yasalarda ailelerin, özel eğitim sürecinin her aşamasına aktif katılmalarının sağlanması gerektiği ifade edilmektedir (Millî Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği (MEB), 2020). MEB Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliğinde (2020) ebeveynlerle öğretmenler arasındaki iş birliğine vurgu yapılması, ebeveynlerin çocuklarının eğitiminde anahtar katılımcılar olmalarının önemini pekiştirmiştir. Özel gereksinimli çocukların eğitiminden yalnızca politika yapıcılar, yasa koyucular değil, aynı zamanda öğretmenler ve veliler de sorumludur. Yasal düzenlemeler yapılmış olsa da bu uygulamaları gerçekleştirecek paydaşların tutum ve davranışları eğitimin başarısını etkilemektedir (Demirbilek & Levent, 2020).

Sorumluluk; üstlenilen bir ödev ya da işin her koşulda gerçekleştirilmesi ve hesabının da verilebilmesini gerektirir (Özen, 2015). Bu nedenle öğrencilerin okul başarısında ailelerin oynadığı rol ve aldıkları sorumluluklar oldukça önemlidir. Hatta bazı bilim insanlarına göre bu rol ve sorumluluklar, diğer bütün etkenlerden daha belirleyicidir (Aslanargun, 2007). Özellikle özel gereksinimli bireylerin eğitiminde ailenin rolü ve çocuklarını evde desteklemesine ilişkin aldıkları sorumluluklar çok daha büyük önem taşımaktadır (Birkan, 2002; Cavkaytar vd., 2014).

Aile, çocukların tüm bakım ve eğitimden birincil derecede sorumlu olan en önemli ve öncelikli kurumdur (Oktay, 2002). Anne babaların aile içinde birçok sorumluluğu vardır ve bu sorumlulukları, çocuklarının dünyaya gelmesiyle birlikte otomatik olarak başlar (Hall, 1999; Lowe, 2005). Ebeveynler çocuğun yetiştirilmesi, gerekli becerileri geliştirmesi ve genel gelişimleri konusunda sorumluluk sahibidirler, bu yüzden çocukların gelişimi de büyük ölçüde aile ve ebeveynlerin geçmişine bağlıdır (Dethloff, 2005; Henricson, 2008; Moyo, 2014; Muller & Kerbow, 2018; Wright vd., 2018).

Çocukların okula kaydıyla birlikte resmi olarak başlayan ebeveyn sorumluluğu eğitim süreci boyunca da devam eder. Ebeveynler okulda yönetici ve öğretmenlerle iş birliği yapmalı ve çocukları ile ilgili eğitim programlarının oluşturulması ve geliştirilmesine aktif olarak katılmalıdırlar (Aydın, 2023; Dülger, 2015). Ebeveynlerin sorumlulukları, çocuğun yalnızca fiziksel bakımını değil, aynı zamanda güvenli ve şiddetsiz bir ortamda yetiştirilmesini de içerir (Dethloff, 2005). Bu sorumluluk sadece evle de sınırlı değildir. Ebeveynler, okulda bulunan çocuklarının eğitiminden de sorumludurlar. Eğitimdeki sorumluluklarını yerine getirebilmeleri için ebeveynler; öğretmenlerle görüşmeli, sınıf içi ve dışı öğrenci faaliyetlerine katılmalı, öğrenci ihtiyaçları, öğretim materyalleri, ödevler, beklentiler ve sorumluluklar gibi konularda iletişim halinde olmalıdır (Karabağ, 2007). Çünkü ebeveynler, çocuklarının eğitiminde çok önemli kritik bir role sahiptirler ve bu nedenle sorumluluklarını da yerine getirmelidirler (Marquez, 2019; Sheldon & Jung, 2018; Wang & Sheikh-Khalil, 2014).

Aydın (2023), ebeveynlerin sorumluluklarını beş başlık altında incelemiştir. Bunlar aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

- 1- Ebeveynlerin çocuklarının fiziksel ihtiyaçlarına yönelik sorumlulukları: Bu, çocuğun yatağı, odası, çalışma masası, giyimi, beslenmesi, kişisel bakımı, sağlığı ve hijyeni, tedavisi ve diş bakımını içerir.
- 2- Ebeveynlerin çocuklarının duygusal ihtiyaçlarına yönelik sorumlulukları: Tüm çocuklara eşit ve adil davranılmalı ve hiçbir çocuk aşağılanmamalı ya da eleştirilmemelidir.
- 3- Ebeveynlerin çocuklarının eğitim ihtiyaçlarına yönelik sorumlulukları: Ebeveynler çocuklarını okula kaydettirmeli, eğitimsel gelişimlerini izlemeli, okulla iş birliği yapmalı, onlara başkalarına saygı duymayı öğretmeli ve çocuğun okul kurallarına uymasını sağlamalıdır.
- 4- Ebeveynlerin çocuklarının eğlence ihtiyaçlarına yönelik sorumlulukları: Ebeveynler, çocuğun takım çalışmasına katılmasını ve hobiler, beceriler ve kişisel ilgi alanları geliştirmesini sağlamak için gerekli kaynakları sağlamalıdır.
- 5- Ebeveynlerin çocuklarını disipline etme konusundaki sorumlulukları: Okula karşı olumlu bir tutum geliştirmeli, tutarlı disiplin uygulamaları sergilemeli, fiziksel cezalardan kaçınmalı, iletişim becerilerini geliştirmeli ve çocuklarına sorumluluk almayı öğretmelidir.

Özel gereksinimli çocukların ebeveynlerinin normal gelişim gösteren çocukların ebeveynlerine göre daha aktif olmaları ve daha fazla sorumluluk almaları beklenmektedir (Ar vd., 2022; Czapanskiy, 2014). Bu nedenle yukarıda belirtilen ebeveyn sorumluluklarının yanında özel gereksinimli bir çocuğu olan ebeveynlerin aynı zamanda: (1) Evde çocuklarının öğrenimini daha fazla desteklemeleri gerektiği vurgulanmaktadır: Bu, çocuklara ödevlerinde yardımcı olmak, okuma alışkanlıkları geliştirmek ve sosyal beceriler kazandırmak gibi görevleri içermektedir. (2) Ebeveynler ile öğretmenler arasındaki ilişkiye dikkat çekilmektedir: Ebeveynler ile öğretmenler arasında düzenli ve açık bir iletişim ağının kurulması, eğitim sürecinin başarılı bir şekilde yürütülmesi için gereklidir. Öğretmenler, ebeveynlerin çocuklarının ilerlemesi hakkında bilgi almak ve kaygılarını dile getirmek için okulla düzenli olarak iletişim kurmalarını teşvik etmelidir (Fyelling & Sandvin, 1999; Turnbull & Turnbull, 2001). (3) Ebeveynlerin, çocukları için hazırlanan bireyselleştirilmiş eğitim planı (BEP) süreçlerine aktif katılım göstermeleri beklenmektedir: Öğretmenler, ebeveynlerin bu süreçte bilinçli savunucular olmalarının, çocuklarının eğitim yolculuklarını olumlu bir şekilde etkileyeceğini belirtmektedir (Fyelling & Sandvin, 1999). (4) Ebeveynler, çocuklarının eğitim ihtiyaçlarını desteklemek için gerektiğinde savunuculuk yapmalıdır: Bu sorumluluk, okul sisteminde çocuklarının haklarını koruma ve gerekli kaynakları talep etme konusunda aktif bir rol üstlenmeyi içerir. Öğretmenler, ebeveynlerin bu süreçte güçlü bir şekilde yer almalarını teşvik etmelidir (Fyelling & Sandvin, 1999; Turnbull & Turnbull, 2001).

Öğrenmenin daha yavaş gerçekleştiği özel gereksinimli çocuklar, sürekli bir modele ihtiyaç duymaktadır. Bundan dolayı bu çocukların çevresi, yaşantıları, sahip oldukları araç-gereçler ve içinde bulunduğu ortam, eğitimlerinde ön plana çıkmaktadır. Araştırmalar özel gereksinimli çocukların gelişiminde, ebeveynlerin desteği ve aile eğitim programına katılımlarının çocuklar için yaşamsal bir öneminin olduğunu ve olumlu katkı sağladığını göstermiştir (Arslan vd., 2020; Evans, 2007; Güzel, 2006; Koca, 2016; Özcan, 2004; Şeker, 2013). Özel gereksinimli çocuklara en uygun programın hazırlanabilmesi için

ailelerin gözlemleri, çocukları hakkında verdikleri bilgiler önem taşır (Keçeli-Kaysılı, 2008). Aynı zamanda okulda edindikleri bilgi ve becerileri özellikle günlük yaşamlarına genellemeleri için de katkı sağlar. Bu açıdan ailelerin üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmesi kritik bir önem arz eder. Bu bağlamda aileler çocuklarını güdüleyerek, okulda öğrendiklerini günlük yaşamda kullanmalarını sağlayarak, bilgi ve becerilerin kalıcılığında önemli roller üstlenmektedir (Danielson, 2002).

Özel gereksinimli çocukların ebeveynleri, üstlendikleri sorumlulukları yerine getirmeye çalışırken farklı zorluklarla karşı karşıya kalabilmektedir. Bazı ebeveynler için yalnızca, çocuklarını zamanında uyandırmak, giydirmek, beslemek ve okula göndermek, okula katkının önemli bir parçası olarak görülebilir. Çocuklarının eğitimi için yeterli planlama yapma konusunda çaresiz hisseden bazı ebeveynler ise umutsuz ve bunalmış hissedebilirler (Huang vd., 2010). Ayrıca ailenin özel gereksinimli çocuktan beklentisi de sorumluluklarını yerine getirmesini olumsuz etkileyebilir (Turnbull vd., 2006). Bu anlamda öğretmenler, yerine getirilmesi gereken sorumluluklar açısından daha çok ebeveynlerin ilgisizliği, çocuklarından gerçekçi olmayan beklentileri ve motivasyon eksikliği konusunda sorunlar yaşadıklarını dile getirmektedir. Öğretmenler, ebeveynlerin çocuklarının eğitime katılma kararlarında önemli bir rol oynamaktadır (Dauber & Epstein, 1993). Araştırmalar, ebeveynlere ulaşan ve eğitsel sorumluluklarını gerçekleştirmeye teşvik eden öğretmenlerin, ebeveynlerinin çocuklarının eğitime katılmaya daha fazla motive ettiğini göstermektedir (Green vd., 2007; Hoover-Dempsey vd., 2005). Özel gereksinimli çocukların ebeveynleriyle olumlu ilişkiler kuran ve yaşadıkları sorunların çözümüne ilişkin yol gösterici olan öğretmenler, bu ebeveynlerin çocuklarının eğitime yapıcı bir şekilde katılmaları için gerekli desteği sağlama konusunda etkilidirler (Colarusso & O'Rourke, 2007; Forlin & Hopewell, 2006). Bu nedenle gerek okul içi gerekse okul dışındaki eğitim ortamlarının iyileştirilmesi ve özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerin eğitsel sorumluluklarını yerine getirmesini engelleyen sorunları görüp, çözüm üretebilmesi için etkili bir role sahip olan öğretmenlerin görüşlerini belirlemek önem taşımaktadır.

1.1. Araştırmanın amacı

Yapılan çalışmalar göstermektedir ki özel gereksinimli çocukların eğitimi, yalnızca öğretmenlerin değil, aynı zamanda ebeveynlerin de aktif katılımını gerektiren karmaşık bir süreçtir. Ebeveynlerin okullardaki rolü eğitim araştırmalarında giderek daha fazla dikkat çekmesine rağmen, çok az araştırmacı özel eğitimde ebeveynlerin rol ve sorumluluklarına ilgi göstermiştir. Yurt dışında bazı önemli istisnalar hariç (örneğin, Davies & Davies, 1985; Hegarty, 1993; Moses & Croll, 1987; Tomlinson, 1982), özel eğitimde öğretmen-ebeveyn ilişkisi üzerine olan literatür, büyük ölçüde ebeveynlere veya öğretmenlere nasıl iş birliği yapacaklarını öğreten el kitapları ve pratik kılavuzlardan oluşmaktadır. Türkiye’de özel gereksinimli çocukların eğitiminde ailenin rolü ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde; öğretmen ve okul yöneticilerin görüşlerine göre özel gereksinimli çocukların eğitiminde ailenin rolünü, görevlerini, sorumluluklarını ya da aile katılımını inceleyen araştırmaların olduğu görülmüştür (Ar vd., 2022; Arslan vd., 2020; Kartal vd., 2024; Özkan, 2024; Toy & Kesici, 2020; Şahin vd., 2024; Şeker, 2013; Taytak Küçük & Taşkın, 2023; Yıldırım & Akçamete, 2018; Yıldız, 2017). Ancak bu çalışmaların da sınırlı sayıda, çoğunlukla literatür taraması ve derleme çalışmaları olduğu, özel gereksinimli çocukların ebeveynlerin sorumlulukları ile ilgili ampirik çalışmaların olmadığı anlaşılmıştır. Ebeveynlerin sorumluluklarını yerine getirmesi eğitim süreci içerisinde; özel gereksinimli çocukların yaşamsal becerilerini geliştirmesi, sosyal, bilişsel, duygusal, dilsel ve davranışsal uyumuna ilişkin yeterliliklerinin artırılması ve mevcut potansiyelini en üst düzeye çıkartabilmesi için çok önemlidir (Bruder, 2010). Bu nedenle yapılan çalışma özel eğitim öğretmenlerinin; ebeveynlerin eğitsel sorumluluklarına dair görüşlerini ve bu iş birliğinin niteliğini anlamak, ortaya çıkan sorunların giderilebilmesine katkıda bulunmak açısından önem taşımaktadır. Bu noktadan hareketle araştırmada ilkokullarda görev yapan özel eğitim öğretmenlerinin özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerin eğitsel sorumluluklarına ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın bu temel amacı doğrultusunda aşağıdaki alt amaçlara cevap aranmıştır:

- 1.Özel eğitim öğretmenlerinin, ebeveynlerin yerine getirdikleri eğitsel sorumluluklarına ilişkin görüşleri nelerdir?

- 2.Özel eğitim öğretmenlerinin, ebeveynlerin yerine getirmedikleri eğitsel sorumluluklarına ilişkin görüşleri nelerdir?
- 3.Özel eğitim öğretmenlerinin, ebeveynlerin eğitsel sorumluluklarını yerine getirmeme nedenlerine ilişkin görüşleri nelerdir?
- 4.Özel eğitim öğretmenlerinin, ebeveynlerin eğitsel sorumluluklarını yerine getirmelerine yönelik yapılması gerekenlere ilişkin önerileri nelerdir?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın modeli

Nitel yöntem benimsenerek yapılan bu araştırmada durum çalışması deseni kullanılmıştır. Yorumlayıcı ve doğal bir yaklaşım özelliği taşıyan nitel çalışma içerisinde özgün bir desen olan durum çalışması (Creswell, 2018; Denzin & Linkoln, 2018; Silverman, 2000) tek ya da az sayıdaki durumu yakından ve derinlemesine anlama ve ortaya koyma amacını taşır (Yin, 2017). Bu desen betimleyici bir araştırma sorusuna cevap arandığı ve aynı zamanda değerlendirmeye ihtiyaç duyulduğu durumlar için uygundur (Silverman, 2000; Yin, 2017).

2.2. Araştırmanın çalışma grubu

Araştırmanın çalışma grubu Adana'daki ilkokullarda görev yapan 15 kadın, 6 erkek olmak üzere toplam 21 özel eğitim öğretmeninden oluşmaktadır. Çalışma grubundaki öğretmen sayısının belirlenmesinde veri doygunluğu temel alınmıştır. Araştırılan olguya ilişkin daha derin bir anlayış geliştirilemediği durumlarda tematik veri doygunluğuna erişildiği kabul edilerek veri toplama süreci sonlandırılır (Green & Thorogood, 2004). Bu araştırmada da görüşme yapılan öğretmenlerin araştırma sorularına verdikleri cevaplar tekrarlanmaya başladığı andan itibaren veri doygunluğuna ulaşıldığına karar verilmiş ve görüşmeler 21. öğretmenden sonra kesilmiştir. Çalışma grubunun belirlenmesinde maksimum çeşitlilik (cinsiyet, yaş, meslekte çalışma yılı, okuldaki çalışma yılı, okulun bulunduğu yerin sosyoekonomik düzeyi) dikkate alınarak, amaçlı örnekleme tekniklerinden kolay ulaşılabilir durum örnekleme kullanılmıştır. Kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi, araştırmacının hedefi olan evrenden örneklemini oluştururken ulaşabileceği en kolay ögelere yönelmesi olarak tanımlanabilir (Patton, 2005). Araştırmaya katılan öğretmenlerin özellikleri Tablo 1' de verilmiştir.

Tablo 1.
Çalışma Grubunun Özellikleri

Değişkenler	Alt Kategoriler	N
Cinsiyet	Kadın	15
	Erkek	6
Yaş	35-45	12
	46-55	9
Meslekte Çalışma Yılı	11-20 yıl	8
	21-30 yıl	13
Okulda Çalışma Yılı	1-5 yıl	7
	6-10 yıl	7
	11-15 yıl	2
	16 yıl üzeri	5
Okulun Bulunduğu Yerin Sosyoekonomik Düzeyi	Alt	12
	Orta	9
Toplam		21

Tablo 1’de de görüldüğü gibi çalışmaya katılan öğretmenlerin çoğunluğu kadındır (n=15). Öğretmenlerin yarıdan fazlası 35-45 yaş grubunda bulunmaktadır. Büyük bir kısmı 21-30 yıllık deneyime sahiptir. Bulundukları okulda çalışma süresi 7 ile 2 yıl arasında değişmektedir. Alt sosyoekonomik düzeydeki bölgelerde bulunan okullarda görev yapan öğretmen sayısı 12 iken, orta sosyoekonomik düzeye sahip bölgelerde bulunan okullarda çalışan öğretmen sayısı 9’dur.

2.3. Veri toplama araçları ve süreci

Araştırmada yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yapılandırılmış görüşmede sorular ve bunların sıraları önceden belirlenmiştir. Görüşülen kişiye sorular dışında da yorum yapma fırsatı tanınmakla birlikte, araştırmacının kontrolü en üst düzeydedir. Yapılandırılmış görüşme formu iki bölümden oluşmuştur. Formun ilk bölümünde kişisel bilgiler yer alırken, ikinci bölümünde özel eğitim öğretmenlerinin ebeveyn sorumluluklarına dair görüşlerinin sorulduğu 4 açık uçlu soruya yer verilmiştir. Hazırlanan yapılandırılmış açık uçlu görüşme soruları, alan yazında velilerin çocuklarına karşı sorumluluklarını (Kıral, 2020) ve ebeveynlerin çocuklarına sorumluluk kazandırma yaklaşımlarını (Taşdemir & Dağıstan, 2014) ele alan çalışmalar incelenerek belirlenmiştir. Formda yer alan bu açık uçlu sorular; ebeveynlerin yerine getirdiği ve getiremediği sorumluluklar, sorumluluklarını yerine getirmeme nedenleri ve sorumluluklarını yerine getirmeleri için yapılması gerekenlere yönelik öneriler şeklinde yapılandırılmıştır. Görüşme yapılan öğretmenlerden, sorulan bu sorulara ilişkin gözlem ve görüşleri ile karşılaştıkları durumlara yönelik örnekler vermeleri de istenmiştir. Görüşmeler, öğretmenlerle önceden kurulan iletişim sonucunda belirlenen gün ve saatlerde, okullarda, ortalama 30-35 dakikalık bir sürede yüz yüze gerçekleşmiştir. Görüşmelere katılan öğretmenler etik kurallar çerçevesinde Ö1, Ö2,.....Ö21 şeklinde kodlanmıştır.

2.4. Verilerin analizi

Yapılan görüşmelerde alınan notlar ve izin alınarak yapılan ses kayıtlarından elde edilen verilerin transkriptleri oluşturulmuştur. Oluşturulan transkriptler önceden belirlenen temalara göre kodlanıp yorumlanarak betimsel analiz yöntemi ile çözümlenmiştir. Araştırmanın kavramsal yapısının önceden açık bir biçimde belirlendiği ve önceden belirlenen temalara göre özetlenip yorumlandığı araştırmalarda daha çok kullanılan betimsel analiz, içerik analizine göre daha yüzeyseldir (Yıldırım & Şimşek, 2016). Bu çalışmada da özel gereksinimli çocukları olan ailelerin eğitsel sorumluluklarına ilişkin temalar önceden belirlendiğinden betimsel analiz yöntemi kullanılmış ve veriler açık ve anlaşılır bir biçimde betimlenerek yorumlanmıştır. Ayrıca çalışmaya katılan öğretmenlerin görüşlerini yansıtabilmek için doğrudan alıntılara da yer verilmiştir.

2.5. Araştırmanın etik izni

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbirisi gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Etik değerlendirmeyi yapan kurul adı: Çukurova Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Alanında Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu

Etik değerlendirme kararının tarihi: 12.09.2024

Etik değerlendirme belgesi sayı numarası: E-1047234

3. BULGULAR

Araştırmada elde edilen bulgular alt amaçlar doğrultusunda sırasıyla verilmiştir.

3.1. Öğretmenlere Göre Ebeveynlerin Yerine Getirdikleri Eğitsel Sorumluluklar

Tablo 2’de özel eğitim öğretmenlerinin ebeveynlerin yerine getirdikleri eğitsel sorumluluklarına ilişkin görüşleri sunulmuştur.

Tablo 2. <i>Ebeveynlerin Yerine Getirdikleri Eğitsel Sorumluluklara İlişkin Öğretmen Görüşleri</i>			
Tema	Kod	Katılımcılar	f
Ebeveynlerin yerine getirdikleri sorumluluklar	Çocuğun okula devamını sağlama	Ö1, Ö2, Ö3, Ö7, Ö8, Ö10, Ö11, Ö13, Ö14, Ö15, Ö17, Ö20	12
	Öğrencinin temizlik ve kişisel ihtiyaçlarını karşılama	Ö2, Ö8, Ö7, Ö10, Ö11, Ö13, Ö14, Ö21	8
	Çocuğu zamanında okula gönderme	Ö1, Ö2, Ö3, Ö8, Ö11, Ö13, Ö19	7
	Çocuğa beslenme hazırlama	Ö2, Ö10, Ö13, Ö19, Ö20	5
	Gerekli ders araç gereçlerini temin etme	Ö2, Ö5, Ö21	3
	Çocuğuyla ilgilenme ve sevgi gösterme	Ö8	1
	Öğretmenle iletişim içerisinde olma	Ö5	1
	Çocuğun özel durumuna göre davranma	Ö5	1

Tablo 2’ye bakıldığında öğretmenlere göre ebeveynlerin en çok yerine getirdikleri eğitsel sorumluluğun “çocuğun okula devamını sağlama” olduğu görülmektedir. Bunun dışında öğretmenler çoğunlukla; çocuğun temizliği ve kişisel bakımına dikkat etme, çocuğu zamanında okula gönderme, çocuğa beslenme hazırlama ve gerekli ders araç gereçlerini gönderme gibi sorumlulukların yerine getirildiğini belirtmişlerdir. Ayrıca birer öğretmen ebeveynlerin; çocuğuyla ilgilenmek ve çocuğuna sevgi göstermek, öğretmenle iletişim içerisinde olmak ve çocuklarının özel bir çocuk olduğunun farkında olup ona göre davranma sorumluluklarını yerine getirdiklerini ifade etmiştir. Aşağıda ebeveynlerin yerine getirdiği sorumluluklara yönelik bazı öğretmen görüşlerine ilişkin örnekler verilmiştir:

“.....Öğrencinin okula devamını sağlıyorlar.” (Ö1)

“Öğrencilerin temizlik ve kişisel ihtiyaçlarının karşılanması. Maddi olarak istenenlerin yerine getirilmesi.” (Ö2)

“Öğrencilerin ders araç-gereçlerini temin etmek, kılık kıyafetlerine özen göstermek” (Ö21).

3.2. Öğretmenlere Göre Ebeveynlerin Yerine Getirmedikleri Eğitsel Sorumluluklar

Tablo 3'te özel eğitim öğretmenlerinin ebeveynlerin yerine getirmedikleri eğitsel sorumluluklarına ilişkin görüşleri verilmiştir.

Tablo 3.

Ebeveynlerin Yerine Getirmedikleri Eğitsel Sorumluluklara İlişkin Öğretmen Görüşleri

Tema	Kod	Katılımcılar	f
Ebeveynlerin yerine getirmedikleri sorumluluklar	Öğrencinin eğitimini evde destekleme	Ö1, Ö5, Ö8, Ö9, Ö12, Ö13, Ö14, Ö16, Ö18, Ö19	10
	Öğrencinin temel ihtiyaçlarını karşılama	Ö3, Ö6, Ö9, Ö12, Ö15, Ö20	6
	Çocuğun özel durumuna göre davranma	Ö5, Ö8, Ö10, Ö13, Ö20	5
	Okul ile iletişim kurma	Ö6, Ö9, Ö16, Ö19	4
	Kişisel temizliğin yapılması	Ö3, Ö6, Ö9, Ö17	4
	Sağlıklı beslenme hazırlama	Ö2, Ö21	2
	Ders araç gereçlerini temin etme	Ö20	1
	Çocuklarıyla sosyal etkinlik yapma	Ö5	1
	Sınıfta uygulanan problem davranış çözme yöntemlerini evde devam ettirme	Ö3	1

Tablo 3'teki öğretmen görüşlerine göre ebeveynlerin yerine getirmedikleri eğitsel sorumluluğun çoğunlukla "öğrenci eğitiminin evde desteklenmesi" olduğu anlaşılmaktadır. Bunun dışında; temel ihtiyaçlarının karşılanması, çocuğun özel durumunun farkında olarak davranılması, okul ile iletişim kurulması ve kişisel temizliğin yapılması davranışlarının ihmal edilen sorumluluklar olduğu görülmektedir. Daha az sayıda öğretmen ise, sağlıklı beslenme hazırlama, ders araç ve gereçlerini temin etme, sosyal etkinlik yapma ve sınıfta uygulanan problem davranış çözme yöntemlerini evde devam ettirme sorumluluklarının ebeveynler tarafından yerine getirilmediğini ifade etmiştir. Aşağıda ebeveynlerin yerine getirmedikleri eğitsel sorumluluklara yönelik bazı öğretmen görüşlerine ilişkin örnekler verilmiştir:

"Öğrencinin ödevlerini takip ve ev desteği sağlamıyorlar." (Ö1)

"Devamsızlık, ödevleri ile ilgilenmemek, temizliğe dikkat etmemek, okula karşı yeterli motivasyonunun olmaması." (Ö6)

"Çocukları zamanında okula getirmiyorlar, ödevlerini yapıp yapmadığı ile ilgilenmiyorlar, öğrencinin temel ihtiyaçlarını karşılamıyorlar, en küçük bir olumsuzlukta çocukları okula günlerce göndermiyorlar." (Ö9)

"Evde destekleyici çalışmalar yapılmıyor. O nedenle yol almak biraz daha zaman alıyor. Okulda öğretilenler evde tekrar yapılırsa bu kadar zaman kaybı yaşamayız." (Ö18)

"Ders tekrarı yapmıyorlar. Okulda ne öğrendiyse onunla kalıyor." (Ö19)

"Bazı veliler, öğrencilerin beslenmesini ve suyu göndermiyor, ödevlerde eksik oluyor." (Ö21).

3.3.Öğretmenlere Göre Ebeveynlerin Eğitsel Sorumluluklarını Yerine Getirmeme Nedenleri

Tablo 4'te özel eğitim öğretmenlerinin ebeveynlerin eğitsel sorumluluklarını yerine getirmeme nedenlerine ilişkin görüşleri sunulmuştur.

Tablo 4.

Ebeveynlerin Eğitsel Sorumluluklarını Yerine Getirmeme Nedenlerine İlişkin Öğretmen Görüşleri

Tema	Kod	Katılımcılar	f
Ebeveynlerin sorumluluklarını yerine getirmeme nedenleri	Bilinçsiz ebeveynler	Ö3, Ö8, Ö12, Ö13, Ö14, Ö15, Ö17, Ö18, Ö20	9
	Öğrencinin eğitimini umursamamak	Ö1, Ö3, Ö4, Ö8, Ö16, Ö19, Ö20	7
	Eğitim seviyesinin düşüklüğü	Ö7, Ö12, Ö14, Ö18, Ö19	5
	Ekonomik yetersizlik	Ö4, Ö8, Ö14, Ö15, Ö16	5
	Öğrenciye önem vermemek	Ö1, Ö2, Ö4, Ö16	4
	Motivasyon eksikliği	Ö6, Ö13, Ö15	3
	Her şeyi öğretmenden beklemeleri	Ö3, Ö4, Ö9	3
	Çocuğun durumunu kabullenmeme	Ö10, Ö16, Ö18	3
	Çocuk sayısının fazla olması	Ö8, Ö18	2
	Özel gereksiniminden dolayı evde kontrolün zor olması	Ö2, Ö18	2
	Evdeki diğer bireylerin sağlık sorunları	Ö20	1
	Evin kalabalık olması	Ö12	1
	Aile içi sorunlar	Ö19	1
	Ebeveynlerin yoğun çalışma hayatı	Ö12	1

Tablo 4'e bakıldığında özel gereksinimli çocuklarla çalışan öğretmenlere göre ebeveynlerin eğitsel sorumluluklarını yerine getirmeme nedenlerinin başında "bilinçsizlik" gelmektedir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin çoğunlukla verdiği diğer cevaplar ise sırasıyla; eğitim seviyesinin düşüklüğü, ekonomik yetersizlik, öğrenciye önem vermemek, motivasyon eksikliği, her şeyi öğretmenden beklemeleri, çocuk sayısının fazla olması, özel gereksiniminden dolayı evde kontrolün zor olması, çocuğun durumunu kabullenmeme şeklindedir. Ayrıca birer öğretmen ebeveynlerin eğitsel sorumluluklarını yerine getirmememe nedenleri arasında evdeki diğer bireylerin sağlık sorunları, evin kalabalık olması, aile içi sorunlar ve ebeveynlerin yoğun çalışma hayatını gerekçe olarak ifade etmiştir. Aşağıda ebeveynlerin eğitsel sorumluluklarını yerine getirmeme nedenlerine ilişkin bazı öğretmen görüşleri verilmiştir:

"Öğrenciler otizmlili oldukları için evde kontrolleri daha çok zorlaşıyor. Gün gün davranışlarında problemler gözleniyor. Okula devam konusunda problem yaşıyor." (Ö3)

"Eğitim seviyesinin çok düşük olması." (Ö7)

"Bilinçsizlik, ne yapacağını bilememe. Eğitimin yalnızca okulda yapılacağını düşünmek." (Ö3)

"Bulundukları sosyoekonomik durum, yetiştirilme şekilleri, çocuk sayısının fazla olması, çocuğun eğitimini önemsememe." (Ö8)

"Çocuğun durumunu kabul etmeme." (Ö10)

"Çocuk sayısının fazla ve kadınlarının sorumluluklarının çok fazla olması. Okur yazarlık da olmayınca desteklemiyorlar. Kadınların iş yükü çok fazla, evler çok kalabalık." (Ö12)

"Ebeveyn bilinçsizliği, eğitim eksikliği, ekonomik zorluklar." (Ö14)

“Yeteri kadar bilgi sahibi olmamaları. Eğitim seviyesinin düşük olması. Çocuklarını yeteri kadar tanımamaları. Çocuklarındaki öğrenme güçlüğü, dikkat dağınıklığı gibi sorunları kabul etmekte zorlanmaları. Ne yapacakları konusunda eksik olmaları.” (Ö18)

3.4. Öğretmenlere Göre Ebeveynlerin Eğitsel Sorumluluklarını Yerine Getirmesine Yönelik Öneriler

Tablo 5’te özel eğitim öğretmenlerinin ebeveynlerin eğitsel sorumluluklarını yerine getirmesine yönelik önerilerine ilişkin görüşleri verilmiştir.

Tablo 5.

Ebeveynlerin Eğitsel Sorumluluklarını Yerine Getirmesine Yönelik Önerilere İlişkin Öğretmen Görüşleri

Tema	Kod	Katılımcılar	f
Ebeveynlerin sorumluluklarını yerine getirmesine yönelik öneriler	Rehberlik hizmetlerinin artırılması	Ö1, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö8, Ö10, Ö11, Ö13, Ö15, Ö16, Ö17, Ö21	13
	Bilgilendirici aile eğitimlerinin artırılması	Ö1, Ö4, Ö7, Ö8, Ö9, Ö13, Ö14, Ö15, Ö16, Ö21	10
	Ebeveynlere psikolojik destek sağlanması	Ö2, Ö3, Ö4, Ö9, Ö10, Ö11, Ö14, Ö16	8
	Ailelerin ekonomik sıkıntılarını azaltıcı desteklerin artırılması	Ö4, Ö8, Ö14, Ö15, Ö16, Ö21	6
	Çocuk-aile etkinliklerinin artırılması	Ö8, Ö13, Ö14, Ö15, Ö16	5
	Ebeveynlere okuma-yazma öğretilmesi	Ö6, Ö7, Ö12, Ö18	4
	Aile ile bireysel görüşmeler yapılması	Ö4, Ö7	2
	Ev ziyaretleri- veli toplantılarının artırılması	Ö6	1
	Bilgilendirici broşürlerinin dağıtılması	Ö13	1

Tablo 5 incelendiğinde özel gereksinimli çocuklarla çalışan öğretmenlerin ebeveynlerin eğitsel sorumluluklarını yerine getirmeleri için çoğunlukla “rehberlik hizmetlerinin artırılması” önerisinde bulundukları anlaşılmaktadır. Özel eğitim öğretmenlerinin diğer önerileri ise; bilgilendirici aile eğitimlerinin artırılması, ebeveynlere psikolojik destek sağlanması, ailelerin ekonomik sıkıntılarını azaltıcı desteklerin artırılması ve çocuk-aile etkinliklerinin artırılması şeklinde olmuştur. Ayrıca daha az sıklıkta ebeveynlere okuma-yazma öğretilmesi, aile ile bireysel görüşmeler yapılması, ev ziyaretleri-veli toplantılarının artırılması, bilgilendirici broşürlerinin dağıtılması gibi öneriler de sunulmuştur. Aşağıda ebeveynlerin eğitsel sorumluluklarını yerine getirmesi için öğretmenlerin sunduğu önerilerine yönelik bazı görüşler verilmiştir:

“..... Milli eğitim bakanlığı özel eğitim gereksinimi olan öğrencilerin kahvaltı ve öğle yemeğini ücretsiz vermelidir. Benim velileri sorumluluklarını yerine getirmektedir. Getirmeyen ailelerle özel eğitim öğretmenleri aracılığı ile öğrencilerin gelişim alanları hakkında seminer, kurs psikolojik destek verilebilir. Aile desteği olmadan özel eğitim olmaz.” (Ö4)

“Öncelikle velilerin temel ihtiyaçları karşılanmalı. Ekonomik sorunlardan dolayı diğer sorunlara ayıracak ne kafa ne zamanları kalmıyor. Eğitim seviyesi de çok etkili. Özel çocuklara nasıl annelik babalık yapılması gerektiği ile ilgili eğitilmeliler.” (Ö8)

“Öncelikle velilerin okulda okuma yazma kurslarına katılmasının gerek olduğunu düşünüyorum. Bu sayede evde derslerine destek olabilirler.” (Ö6)

“Ebeveynlere seminerler düzenlenmeli. Motive edici toplantılar yapılmalı. Bilgilendirici broşürler dağıtılmalı” (Ö13)

“Okulda yapılacak rehberlik uygulamaları ile öğrenciden önce velilerin ebeveynlik hakkında bilgilendirilmesi.”
(Ö21)

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu çalışmada özel eğitim öğretmenlerinin özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerin eğitsel sorumluluklarına ilişkin görüşleri incelenmiştir. Öğretmenlerin yaklaşık yarısı ebeveynlerin en çok “çocuğun okula devamını sağlama” sorumluluğunu yerine getirdiklerini söylemişlerdir. Daha az sayıda da olsa ebeveynlerin; çocuğun temizliği, kişisel bakımı, okula zamanında gönderilmesi, beslenme hazırlama, ders araç gereçlerini gönderme, ilgi ve sevgi gösterme, öğretmen ile iletişim kurma ve çocuğun özel durumuna uygun davranma sorumluluklarını da yerine getirdikleri ifade edilmiştir. Öğretmenlerin verdiği cevaplardan yola çıkarak ebeveynlerin çocuklarının eğitiminde daha çok onları okula gönderme ve temel bakım ihtiyaçlarına yönelik sorumluluklarını gerçekleştirdikleri söylenebilir. Oysaki ebeveynler, çocuğun eğitim sorumluluğunu okulda verilen eğitimi destekleyerek ya da çocuğu öğrenmeye motive ederek de üstlenir. Ödevlere yardımcı olmak, çocukla birlikte okumak ve farklı eğitimsel faaliyetler kullanmak gibi davranışlar, ailenin çocuğun evdeki eğitimine dâhil olduğunu gösterir (Kohl vd., 2000). Çağdaş eğitimde, ebeveynlerin rolü sadece çocuklarını okula göndermekle sınırlı değildir; aynı zamanda çocuklarının eğitim sistemine katılımını da sağlamaktır (Epstein, 2013). Bu açıdan bakıldığında özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerin çocuklarının eğitim sistemine katılımını sağlamaya ilişkin sorumluluklarını yerine getirmede yetersiz kaldıkları anlaşılmaktadır. Çocuklar ebeveynlerin sorumluluklarını yerine getirdikleri ve onlara değer verdikleri ölçüde olumlu değişiklikler gösterirler. Berger'e (1991) göre, öğrencinin okulda gelişimi ailenin eğitime verdiği değerle ilişkilidir. Bu nedenle aileler okullarla iş birliği yapmalıdır. Çünkü ebeveynler çocuklarına dikkat etmediklerinde ve sorumluluklarını yerine getirmediklerinde, öğrencilerin yaşamsal becerileri ve akademik başarıları olumsuz etkilenmektedir. Çelenk'in (2003) araştırması da ebeveynler ve okul arasındaki iş birliğinin, çocukların akademik başarısını artırdığını göstermiştir.

Öğretmenlere göre ebeveynler en çok “eğitiminin evde desteklemesi” sorumluluğunu aksatmaktadır. Bunun dışında; temel ihtiyaçlarını karşılama, çocuğun özel durumunun farkında olarak davranma, okul ile iletişim kurma ve kişisel temizliğini yapma, sağlıklı beslenme hazırlama, ders araç ve gereçlerini temin etme, zamanında okula getirme, sosyal etkinlik yapma ve sınıfta uygulanan problem davranış çözme yöntemlerini evde devam ettirme sorumluluklarının da ebeveynler tarafından ihmal edildiği belirtilmiştir. Hornby (2000), öğretmenlerin, ebeveynlerden temel sorumlulukları kapsamında; çocuklarının sağlık ihtiyaçlarını karşılama, okulda belirlenen disiplin kurallarına uyma, ödevlerinde yardımcı olma, okulda gönüllü olarak çalışma, eve gönderilen raporları ve mektupları okuma ve yanıt verme, çocuklarını destekleme, veli-öğretmen toplantılarına katılma ve acil bir durumda okula iletişim bilgilerini verme gibi yapmaları gereken maddeleri listelemiştir. Beklenen bu sorumluluklar açısından bakıldığında yapılan araştırma sonuçları ebeveynlerin; evde yeterince çocukların akademik öğrenmesini desteklemedikleri, davranış yönetimini sağlayamadıkları, sosyal etkinlik yapmadıkları, okul ile iletişim kurmadıkları, çocuğu okula zamanında göndermedikleri, sağlıklı beslenmelerini sağlamadıkları dolayısıyla sorumluluklarını büyük oranda yerine getiremediklerini göstermiştir. Taytak Küçük ve Taşkın (2023), benzer olarak okul yöneticilerinin aile katılımı çalışmalarına ailelerin katılım durumlarına ilişkin görüşlerini inceledikleri çalışmalarında özel eğitimde aile katılımının istenilen düzeyde olmadığını, ailelerin aile katılımı çalışmalarına çoğunlukla katılmadıklarını belirlemişlerdir. Mevcut çalışmada yapılan görüşmelerde de katılımcıların bir kısmı ebeveynlerin, eğitimin yalnızca okulda yapıldığını düşündüklerini ve her şeyi öğretmenden beklediklerini dile getirmişlerdir. Bu durumda ebeveynlerin, kendilerini yalnızca çocuklarının temel ihtiyaçlarını karşılayan kişiler olarak gördükleri, öğrenme ve öğretme sorumluluklarını almadıkları söylenebilir. Benzer olarak Karasu ve Mutlu'nun (2014), öğretmenlerin perspektiflerine göre özel eğitimde yaşanan sorunlar ve çözüm önerilerini inceledikleri çalışmada da öğretmenler çoğunlukla ailelerin sorumluluk bilincinin olmadığını, öğrenci ve öğretmenden beklentilerinin ya çok düşük ya da çok yüksek olduğunu ve ailelerle iletişimde sorunlar yaşandığını vurgulamışlardır. Trumbull vd. (2003) ise yaptıkları çalışmada öğretmenlerin genel olarak

aile-okul ilişkisinden memnun olmakla birlikte özel gereksinimli çocuğa sahip bazı ebeveynlerin ilgisizliği, çocuklarından gerçekçi olmayan beklentileri ve evde yaşanan sorunlar hakkında yeterince bilgi sahibi olamama konusunda zorluklar yaşadıklarını bildirmişlerdir. Ebeveynlerin çocuklarını eğitimde nasıl konumlandıklarını anlamak önemlidir. Eğer ebeveynler kendilerini yalnızca çocuklarının fiziksel ihtiyaçlarını karşılayan kişiler olarak görürlerse, okul etkinliklerine katılmazlar. Bu durumda sorumluluklarını göz ardı ederler, genellikle bu sorun düşük sosyoekonomik düzeye sahip ailelerde görülür. Bu aileler, okuldaki toplantıların faydasız ve zaman kaybı olduğunu düşünürler. Bununla birlikte, ailelerin çalışma saatleri veya işsizlik durumu da sorumluluklarını yerine getirmede etkili olabilir (Fan & Chen, 2001; Hornby, 2000; Hornby & Lafaele, 2011).

Yapılan çalışmada öğretmenler, ebeveynlerin eğitsel sorumluluklarını yerine getirmeme nedenlerinin başında “bilinçsizlik” olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca ekonomik yetersizlik, eğitim seviyesinin düşüklüğü, öğrenciye önem vermemek, motivasyon eksikliği, her şeyi öğretmenden beklemek, çocuk sayısının fazla olması, özel gereksiniminden dolayı evde kontrolün zor olması, çocuğun durumunu kabullenmemesi de sıklıkla belirtilen nedenler arasında yer almıştır. Az sayıda öğretmen de evdeki diğer bireylerin sağlık sorunlarının olması, aile içi sorunlar ve ebeveynlerin yoğun çalışma hayatını gerekçe olarak ifade etmiştir. Benzer şekilde Tümkaya ve Candan Akyol’un (2022), öğretmen görüşlerine göre ilkokullarda uygulanan kaynaştırma programına ilişkin aile katılımını değerlendirdikleri çalışmada da aile katılımını engelleyen faktörlerin; durumu kabullenememe, maddi imkânsızlıklar, bilinçsizlik, eğitimsizlik, ilgisizlik, vakitsizlik, bilgisizlik, toplumsal baskı ve iletişimsizlik olduğu belirlenmiştir. Aynı şekilde Taytak Küçük’ün (2022), özel eğitimde aile katılımına ilişkin veli ve okul yöneticilerinin görüşlerini incelediği çalışmada da bu çalışma sonuçlarına paralel olarak velilerin sorumluluklarını yerine getirmeme nedenleri; çocuk sayısı, dış desteğin olmaması, bilgi eksikliği, çalışıyor olmak ve evde bakım isteyen kişi sayısı şeklinde bildirilmiştir. Okul-aile ilişkilerinde yaşanan sorunları öğretmenler ve ebeveynlerin görüşlerine göre inceleyen Çelik (2005) de araştırmasında, ebeveynlerin çocuklarının sosyal ve duygusal davranışlarıyla ilgilenmediklerini ve çocuklarının sorunlarını kabul etmek istemediklerini belirlemiştir. Mevcut çalışmada yapılan görüşmelerde de katılımcılar diğer çalışmalarda belirtildiği gibi ebeveynlerin; çocuklarının durumu hakkında yeterince bilgi sahibi olmama, durumu kabullenememe, ne yapacaklarını bilmeme, çocuklarını çok iyi tanımama, düşük eğitim ve ekonomik düzey, evin kalabalık olması, çocuk sayısı ve kadınların iş yükünün fazla olması nedenleriyle sorumlulukların yerine getirilmediğini vurgulamışlardır.

Eğitimde okul ve ev ortamı birbirinin ayrılmaz bir parçasıdır ve birbirini etkilerler. Aileler, ev ortamının okul için önemini anladıklarında, çocuklarının eğitimini desteklemek için daha fazla sorumluluk alabilirler (Sui-Chu & Willms, 1996). Ancak bu farkındalıkla aileler okulla iş birliği yaparak, evde uygun öğrenme ortamları yaratmaya çalışabilir ve çocuklarının eğitimi hakkında ortak kararlar almak için öğretmenlerle birlikte hareket edebilirler (Epstein & Sanders, 2006). Öğrenmenin etkili olabilmesi için öğretmenler ve ebeveynlerin çocuklarına karşı görev ve sorumluluklarını yerine getirmesi gerekmektedir (Eroğlu, 2019). Bu çalışmada da ortaya çıktığı gibi düşük sosyal-kültürel-eğitim düzeyi, ailelerin okul-aile iş birliğini desteklemeye yönelik olumsuz tutumları, düşük gelir ve zaman sınırlılığı iş birliğini olumsuz etkileyen faktörlerdir. Okul ve ebeveynler arasındaki iş birliği, öğrencilerin başarısını artırmak ve onları gerçek hayata hazırlamak için gereklidir (Aslanargun, 2007; Muller, 2018). İşbirliğine dair bazı araştırmalar, bunun eğitim üzerindeki olumlu etkilerini göstermiştir (Shpancer, 1998; Swartz & Easterbrooks, 2014). Ebeveyn sorumluluk bilinci yüksek ailelerden gelen çocuklar, ilgisiz ailelerden gelen çocuklara göre daha başarılı olmaktadır (Epstein & Connors, 1995; Epstein & Sanders, 2006). Normal gelişim gösteren bir bireyden farklı olarak özel gereksinimli bir çocuğa sahip olmak ailenin tüm yaşamını, duygu ve davranışlarını olumsuz yönde etkilemekte ve zorlaştırmaktadır. Bu yeni duruma uyum sağlamaya çalışan ebeveynlerin karşılaştıkları en büyük zorluklardan biri de ekonomik yetersizliklerdir. Çocuğun özel gereksinimi nedeniyle ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar aileleri finansal problemlerle karşı karşıya getirebilir (Hosseinkhanzadeh vd., 2012). Normal gelişim gösteren çocukların,

maddi ve manevi sorumlulukları yanında, engelli ve farklı sağlık sorunları olan çocukla birlikte artan giderler ebeveynlere fazladan ekonomik bir yük oluşturmaktadır (Şanlı, 2012). Yaşanan bu ekonomik zorluklar ailenin sorumluluklarını yerine getirmede önemli bir engel oluşturabilmektedir (Köksal, 2011; Taytak Küçük & Taşkın, 2023).

Araştırmaya katılan öğretmenlerle yapılan görüşmelerde ebeveynlerdeki düşük motivasyonun, aile katılımı konusundaki isteksizliğin ve çocuğun eğitime verdikleri değerin de sorumluluklarını yerine getirmede etkili olduğu belirtilmiştir. Taytak Küçük ve Taşkın'ın (2023), çalışmasında da okul yöneticileri tarafından ailelerin aile katılımı çalışmalarına katılmama nedenleri arasında en çok ilgisizlik ve isteksizlik ifade edilmiştir. Benzer bulgu Şenol ve Can Yaşar'ın (2020), araştırmasında da bulunmuştur. Eğitim etkinliklerine katılımının kendisi ve çocuk için yararlı olmayacağını düşünen ebeveynlerin, okul dışındaki başka bir yerde de çocukla ilgilenmediği saptanmıştır (MacMillan & Turnbull, 1983). Görüşmelerde öğretmenler ayrıca ebeveynlerin okuma-yazma bilmemesini de önemli bir neden olarak bildirmişlerdir. Yapılan çalışmalar, okuma ve yazmayı bilmeyen ebeveynlerin okuldaki etkinliklere katılma olasılığının düştüğünü göstermiştir (Dearing vd., 2006; Englung vd., 2004; Newman, 2005; Pena, 2000). Sorumlulukların yerine getirilmesini engellediği düşünülen bir başka neden ise ebeveynlerin, yoğun çalışmadan dolayı çocuğa yeterli zamanı ayıramamasıdır. Özellikle çalışan ebeveynler, okul ile iş birliği yapacak yeterli zamana sahip olmayabilirler. Ayrıca, birçok okul-aile toplantısı, ebeveynlerden para talep edilen toplantılarına dönüşebildiği için bu durum, maddi imkânları yetersiz olan ebeveynlerin katılımını azaltabilir (Finders & Lewis, 1994; Hornby, 1995).

Araştırma sonuçlarına göre öğretmenler, ebeveynlerin eğitsel sorumluluklarını yerine getirmeleri için çoğunlukla rehberlik hizmetlerinin artırılması önerisinde bulunmuşlardır. Bunun yanı sıra; bilgilendirici aile eğitimlerinin artırılması, ebeveynlere psikolojik destek sağlanması, ailelerin ekonomik sıkıntılarını azaltıcı desteklerin artırılması ve çocuk-aile etkinliklerinin artırılması yapılan öneriler arasında yer almıştır. Ayrıca daha az da olsa ebeveynlere okuma-yazma öğretilmesi, aile ile bireysel görüşmeler yapılması, ev ziyaretleri-veli toplantılarının artırılması, bilgilendirici broşürlerinin dağıtılması gibi öneriler de sunulmuştur. Literatürde benzer sonuçların elde edildiği araştırmalar mevcuttur. Örneğin, Tümkiye ve Candan Akyol (2022) da öğretmenlerin kaynaştırma programında aile katılımını artırmak için; ailelere eğitim verilmesi, öğretmenle sık iletişim kurulması, rehberlik servisi desteğinin artırılması, profesyonel psikolojik destek ve maddi yardım sağlanması yönünde öneriler sunduklarını bildirmişlerdir. Doğan (2015) ise yetersizliği olan çocukların eğitilmesinde ailenin rolünü incelediği çalışmasında, toplumsal ve kültürel farklılıkların belirlenmesi suretiyle aile merkezli eğitim verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Toy ve Kesici'nin (2020), özel gereksinimli çocuğu olan annelerin eğitim ihtiyaçlarını inceledikleri çalışmada; engelli bireyin bakımına ilişkin sorumluluğu büyük bir oranda annenin üstlendiği, engeli ile farklı sağlık sorunları da bulunabilecek çocuğuna yardımcı olabilmek için annelerin tıbbi ve psiko-sosyal beceri eğitimi verilmesini, psikolojik destek sağlanmasını talep ettikleri belirlenmiştir. Aynı zamanda araştırmaya katılan annelerin uygun yer ve zamanda verilecek gelişim dönemleri, okuma yazma, sosyal uyum, fizyoterapi ve psikoloji eğitimlerini de istedikleri anlaşılmıştır. Bu sonuçlar dikkate alındığında yapılan mevcut araştırmada özel eğitim öğretmenlerinin ebeveynlerin sorumluluklarını yerine getirmesi için sundukları öneriler ile özel gereksinimli çocuğu olan ailelerin rolleri ve eğitim ihtiyaçlarına ilişkin olarak yapılan diğer çalışmalarda ailelerin talep ettikleri hizmetlerin birbiriyle örtüştüğü söylenebilir.

Ailede özel gereksinimli bir bireyin olması stres yaratmakta ve diğer aile üyelerini de etkilemektedir. Çeşitli araştırma sonuçları engelli çocuğu olan ebeveynler arasında annelerin babalardan daha fazla stres yaşadığını göstermiştir (Hodge vd., 2011; Macias vd., 2007; Tehee vd., 2009). Bu konuda yapılan çalışmalarda ortak olarak özel gereksinimli çocuğu olan annelerin, çocuklarına ilişkin yaşadıkları gelecek kaygısı ve bakım yüklerinin artması gibi nedenlerden dolayı stres yaşadıkları belirlenmiştir. Ebeveynlerin bu stresle başa çıkmak ve sorumluluklarını yerine getirebilmek için psikolojik desteğe olan ihtiyaçları açıkça gözlenebilir. Ailelerin olası yük ve streslerini azaltmak, süreçte yalnız olmadıklarını görmeleri adına gerekli psikolojik danışmanlık hizmetlerini vermek ebeveynlere zorluklar karşısında

mücadele etme ve etkili problem çözme becerileri kazandırılabilir (Hassamancıoğlu vd., 2020; İlhan, 2017). Ebeveynlerin rollerini yerine getirme ve çocuklarının engelliliğini kabul etmeye yönelik, gelişimsel ve eğitimsel destek alma ihtiyacı diğer çalışmalarda (Arslan vd., 2020; Ergin vd., 2007; Karaaslan, 2010; Küçük vd., 2001; Mahoney, 2009) olduğu gibi bu çalışmada da benzer şekilde ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaçlar doğrultusunda verilecek eğitimler sayesinde ebeveynlerin çocuklarını daha iyi tanıması, kabul etmesi, eğitim performanslarını görebilmesi ve yaşadıkları zorluklarla başa çıkma becerilerini geliştirebilmesi mümkün olabilecektir. Bilgilendirici bu seminerlerin sadece özel gereksinimli çocuğu olan aileler için değil, herkes için yapılması özel gereksinimli bireylerle ilgili toplumsal bilinç oluşturulması açısından da katkı sağlayacaktır. Ailelerin sorumluluklarını yerine getirmesinde önemli olan bir başka nokta ise sağlanacak maddi destektir. Taytak Küçük ve Taşkın (2023), sosyoekonomik düzeyin özel eğitimde ailelerin eğitim sürecine katılımını etkilediğini belirlemiştir. Maddi yetersizlikler her açıdan sınırlılık yaratacağı için sosyoekonomik durumu düşük olan aileler, özel eğitim konusunda daha çok desteklenmeli ve özel eğitim daha ulaşılabilir olmalıdır. Ayrıca sorumlulukların yerine getirilmesini engelleyen iş yükü nedeniyle ebeveynlerin okula gelememesi durumunda, öğretmenler ev ziyaretleri yaparak öğrencinin eğitimini takip edebilir (Kıral & Ocak, 2016). Sheldon ve Jung (2018), araştırmalarında ev ziyaretlerinin her öğrenci için büyük ölçüde faydalı olduğunu bulmuşlardır. Öğretmenler, aile yapısının öğrenci sonuçlarına etkisi hakkında bir fikir edinmek ve toplumdaki aile yapılarını doğru bir şekilde anlamak için ailelerle iletişime geçmelidir (Lee, 2018).

Araştırma sonucunda özetle, ebeveynlerin çocuğun okula devamını sağlama, temizliği ve kişisel bakımına dikkat etme, zamanında okula gönderme, beslenme hazırlama ve gerekli ders araç gereçlerini gönderme gibi eğitsel sorumlulukları yerine getirdikleri, öğrenci eğitiminin evde desteklenmesi sorumluluğunu ise çoğunlukla yerine getirmedikleri anlaşılmıştır. Öğretmenlere göre ebeveynlerin sorumluluklarını yerine getirmeme nedenlerinin başında bilinçsizlik, öğrencinin eğitimini umursamama, eğitim seviyesinin düşüklüğü, ekonomik yetersizlik ve öğrenciye önem vermeme gelmektedir. Ebeveynlerin eğitsel sorumluluklarını yerine getirmeleri için özel eğitim öğretmenleri çoğunlukla rehberlik hizmetleri ve bilgilendirici aile eğitimlerinin artırılması, ebeveynlere psikolojik destek sağlanması, ekonomik olarak desteklenmesi, çocuk-aile etkinliklerinin artırılması önerilerinde bulunmuşlardır.

Mevcut çalışmalar yaşamsal ve akademik becerilerinin gelişmesi açısından ebeveynlerin, özel gereksinimli çocukları hakkında bilgi sahibi olmaları ve üstlenmeleri gereken rol ve sorumlulukları yerine getirmelerinin tartışılmaz derecede önemli olduğunu göstermektedir. Sorumluluğu okul ve aile ile paylaşmanın, kararları birlikte almanın, iki yönlü iletişim sağlamanın özel gereksinimli çocukların yaşamlarını bağımsız olarak sürdürebilmeleri, akademik olarak gelişmeleri, mevcut potansiyellerini geliştirerek toplum içinde sosyalleşmeleri ve bir meslek sahibi olabilmek fırsatı elde edebilmelerine büyük bir katkı sağlayacağı söylenebilir. Bu nedenle ebeveynlerin rol ve sorumluluklarını gerçekleştirmelerini engelleyici faktörlerin ortadan kaldırılması ve okul-aile iş birliğinin artırılmasına öncelik verilmesi gerekmektedir. Yapılan araştırma sonucunda öğretmenler tarafından ebeveynlerin eğitsel sorumluluklarını yerine getirememe nedenlerinin başında bilinçsizliğin geldiği vurgulanmıştır. Bu yüzden öncelikle özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlere, çocuğun engel grubu, okuma yazma, sosyal uyum, sağlıklı beslenme, psiko-sosyal beceri geliştirme konusunda eğitim verilmesi önerilebilir. Sonuçlardan özel eğitime ihtiyacı olan çocuklara sahip ebeveynlerin hem duygusal hem maddi desteğe gereksinim duydukları anlaşılmaktadır. Bu ailelere psikolojik destek sağlanabilir. Maddi açıdan da destek kaynakları artırılabilir. Okullarda özel gereksinimli çocuğa uygulanan Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı (BEP) gibi bir programın ebeveynlerin eğitsel sorumluluklarını daha etkin bir biçimde gerçekleştirebilmesi için de hazırlanıp, uzmanlar tarafından düzenli eğitim verilmesi sağlanabilir.

Araştırma Adana ili ve ilköğretim kademesi ile sınırlı kalmıştır. Yeni çalışmalarda yönetici ve velilerin de görüşleri alınarak, başka illerdeki, farklı kademelerdeki ve kırsal bölgelerdeki ebeveynlere de ulaşılarak karşılaştırmalar yapılması sağlanabilir. Böylece öğretim kademesi ve bölgesel farklılıklara göre

alınabilecek önlemler çeşitlendirilebilir. Aynı zamanda özel eğitimde aile katılımı konusunda diğey paydaşlar olan yönetici ve velilerin de görüşleri alınabilir. Araştırmanın bir diğey sınırlılığı ebeveynlerin yalnızca eğitsel sorumluluklarının ele alınmış olmasıdır. İleriki araştırmalarda ebeveynlerin diğey sorumluluklarına ilişkin görevlerini de yerine getirip getirmediği incelenerek, farklı sorumluluklara yönelik ihtiyaçların da belirlenmesi sağlanabilir. Bu çalışma kesitsel bir özellik taşımaktadır. Ailelerin eğitsel sorumluluklarını daha etkili bir şekilde gerçekleştirebilmeleri için verilecek eğitimlerden sonra bu ailelerdeki değişimleri izleyebilmek ve gerekli düzenlemeleri yapabilmek için boylamsal çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça /Reference

- Ar, Ö. F., Şen, M. & Melekoğlu, M. (2022). Erken çocuklukta özel eğitimde ailenin rolü. *Trakya Eğitim Dergisi*, 12(2), 637-646. <https://doi.org/10.24315/tred.916749>
- Arslan, A., Ulaş, A.H. & Coşkun, M.K. (2020). Özel eğitimde aile eğitimine yönelik bir derleme çalışması. *EKEV Akademi Dergisi*, 24(84), 21-37.
- Aslanargun, E. (2007). Okul-aile iş birliği ve öğrenci başarısı üzerine bir tarama çalışması. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(18), 119-135.
- Aydın, İ. (2023). *Eğitim ve öğretimde etik* (13. baskı). Pegem Akademi.
- Berger, E. H. (1991). Parent involvement: Yesterday and today. *The Elementary School Journal*, 3, 209-219. <https://www.jstor.org/stable/1001707>
- Birkan, B. (2002). Erken özel eğitim hizmetleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 3(02), 99-109. https://doi.org/10.1501/Ozlegt_0000000062
- Boethel, M. (2003). *Diversity: Schools, families, and community connections*. Annual Synthesis. National Center for Family and Community Connections with Schools.
- Bruder, M. B. (2010). Transitions for children with disabilities. In S. L. Kagan & K. Tarrant (Eds.), *Transitions for young children: Creating connections across early childhood systems* (pp. 67-92). Paul H. Brookes Publishing Co.
- Cavkaytar, A., Ardıç, A. & Aksoy, V. (2014). Aile gereksinimlerini belirleme aracının geçerlik ve güvenilirliğinin güncellenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 15(02), 1-14. https://doi.org/10.1501/Ozlegt_0000000195
- Colarusso, R., & O'Rourke, C. (2007). *Special education for all teachers* (4th ed.). Dubuque, IA: Kendall/Hunt.
- Cook, L., & Friend, M. (2010). The state of collaboration on behalf of students with disabilities. *Journal of Educational and Psychological Consultation*, 20, 1-8. <https://doi.org/10.1080/10474410903535398>
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2018). *Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches* (4th ed.). Sage Publications
- Czapanskiy, K. S. (2014). Special kids, special parents, special education. *University of Michigan Journal of Law Reform*, 47(3), 733-790. <https://repository.law.umich.edu/mjlr/vol47/iss3/5>
- Çelenk, S. (2003). Okul başarısının ön koşulu: Okul aile dayanışması. *İlköğretim-Online*, 2(2), 28-34. <http://www.ilkogretim-online.org.tr>
- Çelik, N. (2005). *Okul-aile ilişkilerinde yaşanan sorunlar* [Yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Dauber, S. L., & Epstein, J. L. (1993). Parents' attitudes and practices of involvement in inner-city elementary and middle schools. In N. F. Chavkin (Ed.), *Families and schools in a pluralistic society* (pp. 53-71). New York: State University of New York Press.
- Danielson, C. (2002). *Enhancing student achievement: A framework for school improvement*. Association for Supervision and Curriculum Development.
- Davies, J. D. & Davies, P. A. (1985). Parents, teachers and children with special needs. In Cullingford, C. (Ed.), *Parents, teachers and schools* (pp. 117-129). Robert Royce.
- Dearing, E., Kreider, H., Simpkins, S., & Weiss, H. (2006). Family involvement in school and low-income children's literacy: Longitudinal associations between and within families. *Journal of Education Psychology*, 98 (4), 653- 664. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.98.4.653>

- Demirbilek, M., & Levent, F. (2020). Kaynaştırma sınıflarında özel eğitim alan öğrencilere yönelik öğretmen davranışlarına ilişkin rehberlik öğretmenlerinin görüşleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 21(3), 479-511. <https://doi.org/10.21565/ozelegitimdergisi.578454>
- Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (2018). *The sage handbook of qualitative research* (5th ed.). Sage publications.
- Dethloff, N. (2005). Parental rights and responsibilities in Germany source. *Family Law Quarterly*, 39(2), 315-337.
- Doğan, M. (2015). Yetersizliği olan çocuklar, aile ve aile eğitimi: Kavramsal ve uygulamaya dönük gelişmeler. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(Özel Sayı), 111-127. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2015.15.0-5000128646>
- Dulger, H. (2015). *Expectations of parents, whose children are studies in primary schools, from teachers* [Yüksek lisans tezi]. İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Englung, M., Luckner, A., Whaley, G. & Egeland, B. (2004). Children's achievement in early elementary school: longitudinal effects of parental involvement, expectations, and quality of assistance. *Journal of Educational Psychology*, 96, 723- 730. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.96.4.723>
- Epstein, J. L. & Connors, L. J. (1995). School and family partnerships in the middle grades. In B. Rutherford (Ed). *Creating family/school partnerships* (pp. 137-166). National Middle School Association.
- Epstein, J. L. & Sanders, M. G. (2006). Prospects for change: Preparing educators for school, family and community partnerships. *Peabody Journal of Education*, 81(2), 81-120. https://doi.org/10.1207/S15327930pje8102_5
- Epstein, J. L. (1987). Toward a theory of family-school connections: Teacher practices and parent involvement. In K. Hurrelmann, F. Kaufmann, & F. Losel (Eds.), *Social intervention: Potential and constraints* (pp. 121-136). De Gruyter.
- Epstein, J. L. (2002). School/Family/Community partnerships: Caring for the children we share. *Phi Delta Kappan*, 92(3), 66- 96. <https://doi.org/10.1177/003172171009200326>
- Epstein, J. L. (2013). Ready or not? Preparing future educators for school, family, and community partnerships. *Teaching Education*, 24(2), 115-118. <https://doi.org/10.1080/10476210.2013.786887>
- Ergin, D., Şen, N., Eryılmaz, N., Pekuslu, S., & Kayacı, M. (2007). Engelli çocuğa sahip ebeveynlerin depresyon düzeyi ve etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 10 (1), 41-48.
- Eroğlu, E. (2019). Eğitim ortamında etkili iletişim ve boyutları. U. Demiray (Ed.), *Etkili iletişim içinde* (s.222-239). Pegem Akademi.
- Evans, L. (2007). *Inclusion*. Routledge.
- Fan, X., & Chen, M. (2001). Parent involvement and student academic achievement: A meta analysis. *Educational Psychology Review*, 13, 1-22. <https://doi.org/10.1023/A:1009048817385>.
- Finders, M. & Lewis, C. (1994). Why some parents don't come to school?. *Educational Leadership*, 51(8), 50-54.
- Forlin, C., & Hopewell, T. (2006). Inclusion-the heart of the matter: Trainee teachers' perceptions of a family's journey. *British Journal of Special Education*, 33, 55-61. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8578.2006.00415.x>
- Fylling, I. & Sandvin, J.T. (1999). The role of parents in special education: The notion of partnership revised. *European Journal of Special Needs Education*, 14(2), 144-157,

<https://doi.org/10.1080/0885625990140205>

- Green, J., & N. Thorogood. (2004). *Qualitative methods for health research*. Sage Publications.
- Green, C. L., Walker, K. V., Hoover-Dempsey, K. V., & Sandler, H. M. (2007). Parents' motivation for involvement in children's education: An empirical test of a theoretical model of parent involvement. *Journal of Educational Psychology*, 99, 531-544. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-0663.99.3.532>
- Gresham F.M. (2001). Social skills instruction for exceptional children. *Theory Into Practice*, 21(2), 129-133. <https://doi.org/10.1080/00405848209542994>
- Güzel, Ş. (2006). *Dört altı yaş grubu çocuğa sahip annelerin aile eğitimine yönelik ihtiyaç duydukları konuların belirlenmesi* [Yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Hall, B. (1999). The origin of parental rights. *Public Affairs Quarterly*, 13(1), 73-82. <https://www.jstor.org/stable/40441215>
- Hassamancıoğlu, U., Akın, A., Yoldaş, C., & Şahin, S. (2020). Özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerde, aile içi roller ve çocuğu tanıma becerilerinin aile yılmazlığına etkisinin incelenmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(3), 1176-1200. <https://doi.org/10.33417/tsh.714363>
- Hegarty, S. (1993). Home-school relations: A perspective from special education. In Munn, P. (Ed.), *Parents and schools: Customers, managers or partners?* (pp.120-144). Routledge.
- Henderson, A. T., & Mapp, A. L. (2002). *A new wave of evidence: The impact of school, family, and community connections on student achievement*. TX:SEDL. <http://www.sedl.org/connections/resources/evidence.pdf>
- Henricson, C. (2008). Governing parenting: Is there a case for a policy review and statement of parenting rights and responsibilities? *Journal of Law and Society*, 35(1), 150-165. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-6478.2008.00419.x>
- Hill, N. E., & Tyson, D. F. (2009). Parental involvement in middle school: A meta-analytic assessment of the strategies that promote achievement. *Developmental Psychology*, 45, 740-763. <https://doi.org/10.1037/a0015362>
- Hodge, D., Hoffman, C. D., & Sweeney, D. P. (2011). Increased psychopathology in parents of children with autism: Genetic liability or burden of caregiving?. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 23(3), 227-239. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1007/s10882-010-9218-9>
- Hoover-Dempsey, K. V., Walker, J. M., Sandler, H. M., Whetsel, D., Green, C. L., Wilkins, A. S., & Closson, K. (2005). Why do parents become involved? Research findings and implications. *The Elementary School Journal*, 106, 105-130. <http://dx.doi.org/10.1086/499194>
- Hornby, G. & Lafaele, R. (2011). Barriers to parental involvement in education: An explanatory model. *Educational Review*, 63(1), 37-52. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1080/00131911.2010.488049>
- Hornby, G. (1995). *Working with parents of children with special needs*. Cassell.
- Hornby, G. (2000). *Improving parental involvement*. Cassell.
- Hosseinkhanzadeh, A.A., Esapoor, M., Yeganeh, T., & Mohammadi, R. (2012). A study of the family cohesion in families with mentally disable children. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 84(2013), 749-753. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.06.639>
- Huang, Y., Kellett, U. M., & St. John, W. (2010). Cerebral palsy: Experiences of mothers after learning their child's diagnosis. *Journal of Advanced Nursing*, 66(6), 1213-1221. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2010.05270.x>

- İlhan, T. (2017). Özel Gereksinimli 3-6 yaş çocuklarının ebeveynlerinin stres düzeyleri ile rolleri arasındaki ilişki. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 18(03), 383-400. <https://doi.org/10.21565/ozelegitimdergisi.286786>
- Karaaslan, Ö. (2010). *Etkileşime dayalı erken eğitim programının (EDEP) gelişimsel yetersizliğe sahip çocuklar ve anneleri üzerindeki etkililiği* [Doktora tezi], Anadolu Üniversitesi.
- Karabağ, E. (2007). *Ebeveynlerin liderliği* [Yüksek lisans tezi]. Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Karasu, T., & Mutlu, Y. (2015). Öğretmenlerin perspektifinden özel eğitimde yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri: Muş il örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 47-66.
- Kartal, A., Alaybeyoğlu, M., Çolakça, A., Kesme, Ü., & Salan, D. (2024). Özel eğitimde ailenin katılım ve rolü. *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Researches*, 10(43), 111-118. <https://doi.org/10.5281/zenodo.13120468>
- Keçeli- Kaysılı, B. (2008). Akademik başarının artırılmasında aile katılımı. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 9(1), 69-83. https://doi.org/10.1501/Ozlegt_0000000115
- Kıral, B. (2020). A case study regarding of the parental responsibilities to their children. *Eurasian Journal of Educational Research*, 85, 65-92. <https://doi.org/10.14689/ejer.2020.85.4>
- Kıral, E. & Ocak, E. (2016, May). *Executive branch counselor and parent opinion on parent visits to the secondary school* [Paper presentation]. VIII. International Educational Research Congress, Çanakkale, Türkiye.
- Koca, A. (2016). *İşitme kayıplı çocuğu olan bir ailenin aile eğitimi sürecinin incelenmesi* [Yüksek lisans tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Kohl, G. O., Lengua, L. J., McMahon, R. J., & Conduct problems prevention research group (2000). Parent involvement in school conceptualizing multiple dimensions and their relations with family and demographic risk factors. *Journal of School Psychology*, 38(6), 501-523. [https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/S0022-4405\(00\)00050-9](https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/S0022-4405(00)00050-9)
- Köksal, G. (2011). *Zihinsel engelli çocukları olan ebeveynlerin yaşamlarında algıladıkları stresi yordayan faktörlerin incelenmesi* [Doktora tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Küçükler, S., Ceber-Bakkaloğlu, H. & Sucuoğlu, B. (2001). Erken eğitim programına katılan gelişimsel geriliği olan çocuklar ve anne-babalarının etkileşim davranışlarındaki değişimin incelenmesi. *Özel Eğitim Dergisi*, 3(1), 61-71. https://doi.org/10.1501/Ozlegt_0000000054
- Lee, S. A. (2018). Family structure effects on student outcomes. In B. Schneider & J. C. Coleman (Eds.). *Parents, their children, and schools* (pp. 43-76). Routledge.
- Lowe, N. V. (2005). The allocation of parental rights and responsibilities the position in England and Wales. *Family Law Quarterly*, 39(2), 267-299. <https://www.jstor.org/stable/25740490>
- Macias, M.M., Saylor, C.F., Haire, K.B., & Bell, N.L. (2007). Predictors of paternal versus maternal stress in families of children with neural tube defects. *Children's Healthcare*, 36(2), 99-115. <https://doi.org/10.1080/02739610701334558>
- MacMillan, D. L., & Turnbull, A. P. (1983). Parent involvement with special education: respecting individual preferences. *Education and Training of the Mentally Retarded*, 18(1), 4-9. <https://www.jstor.org/stable/23877311>
- Mahoney, G. (2009). Relationship focused intervention (RFI): Enhancing the role of parents in children's developmental intervention. *International Journal of Early Childhood Special Education (INT-JECSE)*, 1(1), 79-94. <https://doi.org/10.20489/intjecse.107978>
- Marquez, C. A. (2019). *Latino parent school involvement: Do parents read and respond to teacher invitations?*

- [Master dissertation]. California State University.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2020). Özel eğitim hizmetleri yönetmeliği. Resmi Gazete (Sayı: 31152). https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_06/24163215_ozel_eYitim_yonetmeliYi_son_hali.pdf.
- Moses, D., & Croll, P. (1987). Parents as partners or problems?. *Disability, Handicap and Society*, 2, 75-84. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1080/02674648766780061>
- Moyo, A. (2014). *Balancing child participation rights, parental responsibility and state intervention in medical and reproductive decisionmaking under South African Law* (Doctoral dissertation). University of Cape Town.
- Muller, C. & Kerbow, D. (2018). Parent involvement in the home, school, and community. In B. Schneider & J. C. Coleman (Eds.). *Parents, their children, and schools* (pp. 13-42). Routledge.
- Muller, C. (2018). Parent involvement and academic achievement: An analysis of family resources available to the child. In B. Schneider & J. C. Coleman (Eds.). *Parents, their children, and schools* (pp. 77-114). Routledge.
- Newman, L. (2005). *Family involvement in the educational development of youth with disabilities*. Ideas That Work.
- Oktay, Ayla. (2002). *Yaşamın sihirli yılları: Okulöncesi dönem*. Epsilon Yayınevi.
- Özcan, N. (2004). *Zihin engelli çocuklara tuvalet becerisi öğretimine yönelik aile eğitimi programının etkililiği* [Yüksek lisans tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Özen, Y. (2015). *Sorumluluk eğitimi*. Vize Yayıncılık.
- Özkan, E. (2024). Engelleri aşmak için el ele: Özel eğitimde ailenin önemi. *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Researches*, 10(41), 1-8. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11253102>
- Patton, M. Q. (2005). *Qualitative research*. John Wiley & Sons, Ltd.
- Pena, D. C. (2000). Parent involvement: Influencing factors and implications. *The Journal of Educational Research*, 94(1), 42- 54. <https://doi.org/10.1080/00220670009598741>
- Sheldon, S. B., & Jung, S. B. (2018). *Student outcomes and parent teacher home visits*. Johns Hopkins University Pub.
- Shpancer, N. (1998). Caregiver-parent relationships in daycare: A review and re examination of the data and their implications. *Early Education and Development*, 9(3), 239-259. https://doi.org/10.1207/s15566935eed0903_3
- Silverman, D. (2000). *Doing qualitative research*. SAGE Publications.
- Sui-Chu, E., & Willms, J. (1996). Effects of parent involvement on eighth-grade achievement. *Sociology of Education*, 69(2), 126-141. <https://www.jstor.org/stable/2112802>
- Swartz, M. I., & Easterbrooks, M. A. (2014). The role of parent, provider, and child characteristics in parent-provider relationships in infant and toddler classrooms. *Early Education and Development*, 25(4), 573-598. <https://doi.org/10.1080/10409289.2013.822229>
- Şahin, A., Küçük, İ., Şebin, E., & Mutlu, H. (2024). Özel eğitimde öğretmenin rol ve sorumlulukları. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 11(107), 996-1005. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11405828>
- Şanlı, E. (2012). *Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine devam eden zihin engelli çocuğu olan ailelerin gereksinimlerinin belirlenmesi* [Yüksek lisans tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

- Şeker, E. (2013). *Özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynlere yönelik olarak düzenlenen aile eğitimi etkinliklerinin değerlendirilmesi* [Yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Şenol, F. B. & Can Yaşar, M. (2020). Covid-19 pandemisi sürecinde öğretmen ve ebeveyn gözünden "özel eğitim". *Milli Eğitim Dergisi*, 49(Özel Sayı), 439-458. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.787808>
- Taşdemir, M., & Dağıstan, G. (2014). Çocuklara sorumluluk kazandırmada ebeveynlerin BHTG yaklaşımını uygulama durumları: Bir durum çalışması. *Turkish Studies (Elektronik)*, 9(8), 47 - 71. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7318>
- Taytak Küçük, E. (2022). *Özel eğitimde öğrencilerin eğitim süreçlerine ailelerin katılımına ilişkin öğretmen veli ve okul yöneticisi görüşleri* [Yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Taytak Küçük, E., & Taşkın, P. (2023). Özel eğitimde ailelerin eğitim sürecine katılımına ilişkin okul yöneticilerinin görüşleri. *Trakya Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(2), 1471-1490. <https://doi.org/10.24315/tred.1167114>
- Tehee, E., Honan, R., & Hevey, D. (2009). Factors contributing to stress in parents of individuals with autistic spectrum disorders. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 22, 34-42. <https://doi.org/10.1111/j.1468-3148.2008.00437.x>
- Tolan, P. H., & Woo, S. C. (2009). Moving forward in school-family partnerships in promoting student competence: From potential to full impact. In S. L. Christenson & A. L. Reschly (Eds.), *Handbook of school-family partnerships* (pp. 473-501). Routledge.
- Tomlinson, S. (1982). *A sociology of special education*. Routledge and Kegan Paul.
- Toy, A. B., & Kesici, İ. (2020). Özel gereksinimli çocuğu olan annelerin eğitim ihtiyaçları. *Journal of Advanced Education Studies*, 2(1), 61-93.
- Trumbull, E., Rothstein-Fisch, C., & Hernandez, E. (2003). Parent involvement in schooling: According to whose values?. *The School Community Journal*, 13(2), 45-72.
- Turnbull, A., & Turnbull, R. (2001). *Families, professionals, and exceptionality: Collaborating for empowerment* (4th ed). Merrill/Prentice Hall.
- Turnbull, A., Turnbull, R., Erwin, E., & Soodak, L. (2006). *Families, professionals, and exceptionality: Positive outcomes through partnerships and trust* (5th ed.). Merrill/Prentice Hall.
- Tümkiye, S., & Candan Akyol, P. (2022). İlkokullarda uygulanan kaynaştırma programında aile katılımının öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 37(1), 366-380. <https://doi.org/10.16986/HUJE.2020064755>
- Wang, M. T., & Sheikh-Khalil, S. (2014). Does parental involvement matter for student achievement and mental health in high school?. *Child Development*, 85(2), 610-625. <https://doi.org/10.1111/cdev.12153>
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, A., E. S., & Akçamete, G. (2018). Examination of views and suggestions about participation of families of children with special needs in individualised education program. *Cypriot Journal of Educational Science*. 13(1), 31-40. <http://dx.doi.org/10.18844/cjes.v13i1.3367>
- Yıldız, H. (2017). İlkokula devam eden özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin çocuklarının eğitimlerine katılımlarının incelenmesi. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 2(2), 82-94.
- Yin, R. K. (2011). *Qualitative research from start to finish*. The Guilford Press.

EXTENDED ABSTRACT

1. INTRODUCTION

Positive family-school-community relationships are linked to student success. Building successful relationships with parents is an important but challenging task for teachers. Research has shown a strong connection between parental collaboration and children's positive social, emotional, and academic development (Boethel, 2003; Green, Walker, Hoover-Dempsey & Sandler, 2007; Henderson & Mapp, 2002; Hill & Tyson, 2009; Jeynes, 2003). Parental responsibility, which officially begins with the child's enrollment in school, continues throughout the educational process. Parents must collaborate with school administrators and teachers and actively participate in the development and improvement of educational programs related to their children (Aydın, 2023; Dülger, 2015). Parents' responsibilities include not only the physical care of the child but also raising them in a safe and non-violent environment (Dethloff, 2005). This responsibility extends beyond the home. Parents are also responsible for the education of their children in school. To fulfill their educational responsibilities, parents need to meet with teachers, participate in both in-class and extracurricular student activities, and maintain communication regarding student needs, teaching materials, homework, expectations, and responsibilities (Karabağ, 2007). Since parents play a critical and key role in their children's education, they must fulfill their responsibilities (Marquez, 2019; Sheldon & Jung, 2018; Wang & Sheikh-Khalil, 2014). Fulfilling parental responsibilities during the educational process is crucial for developing the life skills of children with special needs, increasing their competencies related to social, cognitive, emotional, linguistic, and behavioral adaptation, and maximizing their existing potential (Bruder, 2010). This, in turn, depends on the collaboration between parents and teachers. Therefore, this study is significant in understanding the views of special education teachers regarding parental educational responsibilities and the quality of this collaboration, as well as contributing to the resolution of arising issues. Based on this, the research aims to determine the views of special education teachers working in primary schools regarding the educational responsibilities of parents with children with special needs.

2. METHOD

In this research, which was conducted using a qualitative method, a case study design was employed. The study group consisted of 21 special education teachers working in primary schools in Adana, including 15 women and 6 men. The study group was selected using the convenience sampling method, one of the purposive sampling techniques, with maximum variation (gender, age, years of experience in the profession, years of experience in the current school, and the socio-economic level of the school's location) taken into account. A structured interview form was used in the research. While the first part of the form included personal information, the second part contained four open-ended questions regarding the views of special education teachers on parental educational responsibilities. These open-ended questions were structured around the educational responsibilities that parents fulfill or fail to fulfill, the reasons for not fulfilling their responsibilities, and suggestions for helping them meet their responsibilities. The notes taken during the interviews and the data obtained from audio recordings were summarized and interpreted based on predetermined themes and analyzed using the descriptive analysis method. Additionally, direct quotations were included to reflect the opinions of the teachers who participated in the study.

3. FINDINGS, DISCUSSION AND RESULTS

According to the teachers, the most commonly fulfilled parental educational responsibility is "ensuring the child's attendance at school." In addition, teachers often mentioned that parents fulfill responsibilities such as paying attention to the child's cleanliness and personal care, sending the child to school on time, preparing meals for the child, and providing necessary school supplies. The teachers indicated that the educational responsibility parents most frequently fail to fulfill is "supporting the student's education at home." Other neglected responsibilities include meeting basic needs, being aware of the child's special condition, communicating with the school, and ensuring personal hygiene. The teachers cited "lack of awareness" as the primary reason parents fail to fulfill their responsibilities. Other responses from the teachers, in order of frequency, included lack of concern for the student's education, low educational level, economic insufficiency, lack of interest in the child, lack of motivation, expecting everything from the teacher, having too many children, difficulty in controlling the child due to special needs, school hours being too early, and not accepting the child's condition. Special education teachers working with children with special needs frequently suggested "increasing guidance services" to help parents fulfill their responsibilities. Other recommendations from the teachers included increasing informative family education programs, providing psychological support to parents, conducting individual meetings with families, increasing financial support to reduce parents' economic difficulties, increasing child-family activities, and encouraging consistent behavior from parents. Based on the teachers' responses, it can be concluded that parents tend to focus more on sending their children to school and meeting their basic care needs as part of their educational responsibilities. However, parents also need to take on the responsibility of supporting their child's education by reinforcing school-based learning and motivating the child to learn. Actions such as helping with homework, reading with the child, and engaging in various educational activities show that the family is involved in the child's education at home (Kohl et al., 2000). It has been understood that parents see themselves primarily as providers of their children's basic needs and do not take on learning and teaching responsibilities. For learning to be effective, both teachers and parents must fulfill their duties and responsibilities toward their children (Eroğlu, 2019). As this study reveals, low socio-cultural and educational levels, parents' negative attitudes toward supporting school-family collaboration, low income, and limited time are factors that negatively affect this collaboration (Kaya, 2012). As in this study, other studies have also demonstrated that parents need to accept their children's disabilities and receive the necessary developmental and educational support to fulfill their roles (Arslan, Ulaş & Coşkun, 2020; Ergin et al., 2007; Karaaslan, 2010; Küçükler et al., 2001; Mahoney, 2009). Through educational programs, parents can better understand and accept their children, assess their educational performance, and develop coping skills to handle the challenges they face.

ARAŞTIRMANIN ETİK İZNİ

Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması gerektiği belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Etik değerlendirmeyi yapan kurul adı: Çukurova Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Alanında Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu

Etik değerlendirme kararının tarihi:12.09.2024

Etik değerlendirme belgesi sayı numarası: E-1047234

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

Araştırma tek yazarlı olduğu için yazarın katkısı %100'dür.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır.